

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 12 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Doi: 10.51605/mesned.894589

Gönderim Tarihi: 10.03.2021 | Kabul Tarihi: 24.12.2021

Kur'ân'da Ğurūr Kelimesi ve "ğ-r-r" Kökünün Geçtiği Ayetler Üzerine Bir İnceleme

- The word "Ğurūr" in the Qur'an and a Review of the Verses in Which the Root "ğ-r-r" Passes-

Hasan Fehmi Ulus*

Atf/Citation: Ulus, Hasan Fehmi. "Kur'ân'da Ğurūr Kelimesi ve 'ğ-r-r' Kökünün Geçtiği Ayetler Üzerine Bir İnceleme/ The word 'Ğurūr' in the Qur'an and a Review of the Verses in Which the Root 'ğ-r-r' Passes." *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2021-2): 407-429.

Öz:

Bir hayat ve hidayet kitabı olan Kur'ân, okunmak, anlaşılacak ve içerdiği emir ve hükümlerle amel edilmek için Allah tarafından gönderilmiştir. Kur'ân'ın anlamada ayetleri oluşturan kelimelerin anlaşılması öncelikli bir zaruret olarak karşımıza çıkar. Kur'ân'da Ğurūr kelimesi ve "ğrr" kökünün diğer türevleri yirmi yedi yerde geçmektedir. "ğrr" kökünün ve bu kökten türetilmiş kelimelerin Câhiliye dönemi Arap şiirinde de kullanıldığı görülmektedir. Kökün lügatlerde esas itibarıyla elbise ve derideki kırılma, kıvrım-büklüm anlamına geldiği belirtilir. Başka bir görüşte Ğar kelimesinin herhangi bir tesirle bir şeyde meydana gelen ve cehalet, aldanma, eksilme, kırılma gibi sonuçlara götüren gaflet anlamına geldiği ifade edilir. Kökten türetilen kelimelerin tamamının bu temel anlam eksenine bağlı olarak farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu kökten gelen Ğurūr kelimesinin bâtil, boş şeyler anlamına geldiği ifade edilir.

"ğrr" kökünün ve bu kökten gelen kelimelerin Câhiliye dönemi Arap şiirinde de aynı manalarda kullanıldığı, Kur'ân'ın inişinden sonra herhangi bir değişikliğin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak, Kur'ân'ın inişiyle birlikte bu kökten gelen kelimelerin anlamlarında genişleme olduğu söylenebilir. Bunun başlıca sebebi, Kur'ân'la birlikte değişen ve derinlik kazanan dünya ve hayat algısı ve bunları temellendiren ayetlerde bu kelimelerin ön planda kullanılması olmalıdır. Hadislerde de bu kökten gelen kelimeler aynı manalarda kullanılmıştır. Nitekim çalışmamızda buna dair örnekler verilmiştir.

Kur'ân terminolojisi kaynaklarında Ğurūr kelimesinin birbirine yakın manalarda açıklandığını görmekteyiz. Bu manaları insanın mal, makam, dünyanın cazibesi, şeytan iğvâsı, nefis ve benzeri şeyler tarafından aldatılması şeklinde özetlenebileceğini söylemek mümkündür. Lügat ve terminoloji kay-

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hasanfehmiulus@klu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-9329-2393

naklarında "ğrr" kökünün manası izah edilirken çoğunlukla kökün müteradifi olan ve aldatmak anlamındaki "ğ-d-'a" kelimesi kullanılmaktadır. Açıklamalarda öne çıkan ortak anlamın, kişinin bazı zaafı yüzünden normal halin dışına çıkması sonucu aldanma ve aldatılmaya maruz kalması olduğu anlaşılmaktadır. Bunun da kelimenin kökündeki kırılma, kıvrım-büklüm anlamıyla uyumlu düşüğü görülmektedir.

Kur'ân'ın farklı ayetlerde geçen kök ve türevlerinin genel ifadesiyle aldatma, aldanma anlamında kullanıldığı ancak, ayetlerin kendi bütünlüğü, bağlamı ve nüzul sebebine bağlı olarak aldatma ve aldanmanın sebep ve sonuçları itibarıyla anlam nüansları içerdiği görülmüştür. Ayetlere bakıldığında aldanma sebeplerinin başında, dünya hayatının cazibesi, mal-mülk, mevki, boş hayâller-hevesler, şeytan iğvâsı gibi etkenlerin geldiği, güdülen gaye ve hedefin de insana Allah'ı ve âhireti unutturmak olduğu anlaşılmaktadır.

"ğrr" kökünden gelen kelimelerin, ğurūr kelimesi dâhil daha ziyade dünya hayatıyla ilgili ayetlerde geçtiğini görmekteyiz. Bu ayetleri yer aldıkları nüzul tertibine göre belli başlıklar altında incelemeye çalışırken, önceliği ğurūr kelimesinin geçtiği ayetlere verdik. Dünya hayatından, şeytandan; kâfir, münâfık ve zâlimlerden bahseden ayetlerin bütününe ve müfessirlerin görüşlerine bakıldığında ayetlerdeki ğurūr kelimesinin aldatma, aldanma manasında kullanıldığı görülmektedir. Ayetlerin tefsiriyle ilgili müfessir görüşleri de bu ortak manada toplanmaktadır. Genel ifadesiyle insanın hayat algısı ve ona bağlı hal ve harekâtındaki kırılmayı işaret eden bu mananın kelimenin kök anlamına da uygun düşüğü anlaşılmaktadır.

Ayrı bir başlık altında incelediğimiz kelimelerden biri de ğarūr kelimesidir. Ğarūr kelimesi çok aldatan manasına gelmektedir. Kelime, taşıdığı bu mana itibarıyla müfessirlerce dünya ve şeytan olarak da yorumlanmaktadır. Ğarūr kelimesinin ayetlerde Allah ile çok aldatan şeklinde ifade edildiğini görüyoruz. Özellikle şeytanın müşriklere "Sizler seçkin insanlarsınız, Allah sizleri hesaba çekmez.", mü'minlere de "Allah'ın rahmeti boldur, sizlere azap etmez." şeklinde telkinlerde bulunarak insanları aldatıklarını ifade edilir.

"ğrr" kökünden gelen diğer kelimelerin geçtiği ayetleri "Dünya hayatıyla ilgili ayetler" ve "Genel konularla ilgili ayetler" şeklinde iki ayrı başlık altında incelemeye çalıştık. Toplam altı ayetten oluşan dünya hayatıyla ilgili ayetlerde aldatma manalarında kullanıldığı görülmektedir. Bu ayetlerde insanların, dünya hayatının câzibesine kapılıp âhireti unutmaması, aldanmaması uyarısında bulunmaktadır.

Genel konular başlığı altında toplanan altı ayette ise insanın Allah hakkında türlü sebeplerle yanılmasından, Allah'ın ayetleriyle mücadelede girişenlerin gösterişli hayatlarına aldanılmaması gerektiği, boş hayallere kapılmamak ve yanıltıcı söz ve hallere itibar edilmemesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayetlerde kötü sonuçlara götüren eylemlerden bahsedilirken bu kökten gelen kelimeler kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca, ğurūr kelimesinin bir anlam kaymasına uğrayarak Türkçede övünme, şeref, onur ve büyülenme manalarında kullanıldığından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Gurur, Kur'ân, Hadis, Kültür, Toplum.

Summary:

The Qur'an, a book of life and guidance, has been sent by Allah to be recited, understood, and done with the commandments and provisions it contains. In understanding the Qur'an, understanding the words that make up the verses is a priority. In the Qur'an, which is nazil in the Arabic language, "the word ğurūr" and other derivatives of the root "ğ-r-r" are mentioned in twenty-seven places. It is seen that the root "ğrr" and the words derived from this root were also used in Arabic poetry of the age of ignorance.

In dictionaries, it is noted that the root "ğ-r-r" means curl-twist, mainly in dress and skin. In another opinion, the word "ğar" means heedlessness, which occurs in something with any effect and leads to consequences such as ignorance, deception, diminishment, breakage. All of the words derived from the "ğar" root are used in different meanings depending on this basic axis of meaning. As a matter of fact, it is stated that the word ğurūr, which comes from this root, means superstitious, empty things.

Ġ-r-r and the words from this root were used in the same meanings in Arabic poetry of the ignorant period, and that there were no changes after the descent of the Qur'an. However, with the descent of the Qur'an, it can be said that there is an expansion in the meaning of words that come from the root. The main reason for this should be the perception of the world and life, which changes and gains depth with the Qur'an, and the use of these words at the forefront in the versions that base them. In the hadith, the words from this root are used in the same meanings, and examples of this are given in the study.

In the sources of Qur'anic terminology, we see that the word "ğurūr" is explained in close meanings. These meanings are Wealth, Authority, power, the charm of the world, the devil, desires, etc. it is possible to sum it up in the form of deceiving people in ways. Word and terminology sources explain the meaning of the root ġ-r-r, mostly the word ħ-d-'a, which is the muteradif of the root and means to deceive, is used. It is understood that the common meaning contained in the explanations is that the person is subjected to deception and deception as a result of being left out of the normal situation due to some of his weaknesses. This, in turn, seems to be consistent with the meaning of the breaking bend at the root of the word. The roots and derivatives of "ğ-r-r" in different surahs of the Qur'an are generally used in the sense of deception and deception, but the verses contain nuances of meaning in terms of the causes and consequences of deception and deception, depending on the integrity, context and cause of nuzul. Looking at the verses, it is understood that at the beginning of the reasons for deception are factors such as the attraction of World life, property, position, empty dreams, desires, seduction of the devil, and the purpose and goal that is motivated is to make a person forget Allah and the hereafter.

We see that words from the root "ğrr" including the word ġurūr, are more often mentioned in verses about worldly life. In examining these verses under certain headings in the order of nuzul of the surahs in which they are located, we gave priority to the verses in which the word ġurūr passes. These verse groups, which we give its Turkish meals in our study text and the original texts in the bottom notes, consist of nine verses. Looking at all the verses and tafsir views that talk about the life of this world, Satan, infidels, hypocrites and wrongdoers, it seems that the word iurūr in the verses is used in the sense of deception and deception. The opinions of the commentators about the exegesis of these verses are also collected in this mediocre. With in its general expression, it is understood that this meaning, which indicates a break in a person's perception of life and its associated state and operation, also corresponds to the root meaning of the word.

One of the words we examine under a separate heading is the word gharūr. The word ġarūr means very deceptive. The word is mentioned in a total of three verses. Due to its advanced deception characteristics, it is interpreted as the earth and the devil. the word gharūr is expressed in the verses as very deceptive with Allah. In particular, it is noted that Satan deceived people by telling the polytheists, "you are distinguished people, God will not take you to account," and he said to the believers, "God's Mercy is abundant, he will not punish you."

We tried to examine the verses in which words other than the root "ğrr" passed under two separate headings: "verses about worldly life" and "verses about general topics". seen that words derived from the root ġ-r-r are used in the sense of deception. In the verses that speak of the life of this world, it is warned that people should not be tempted by the life of this world and forget the hereafter, and that they should not be deceived by the game of temporary satisfaction. In the six verses collected under the title general topics, it is stated that a person should not fall into error about Allah for all kinds of reasons, should not be deceived by the ostentatious lives of those who try to fight the verses of Allah, should not fall into empty dreams, and should not respect the misleading words and states of hypocrites.

Keywords: Tafsir, Ġurūr, Qur'an, Hadith, Culture, Society,

1. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in mû'ciz ve mûciz bir kitap olması hasebiyle ayetlerini oluşturan kelimelerin de lafız ve manaca bu kasamda değerlendirilmesi zarûreti vardır. Kur'ân'ı anlamada öncelikle ayetleri oluşturan kelimelerdeki dil ince-liklerinin bilinmesi, sonra yer aldığı ayetin siyâk-sibâkı ve nüzul sebebi gibi temel hususların dikkate alınması gerektiği bilinir. Araştırmamızda bu temel hususlar dikkate alınarak Kur'ân-ı Kerîm'deki ğurūr kelimesi ve "ğrr" kökünün diğer türevleri geçtiği ayetler ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Genel çerçevesi itibariyle dünya hayatının konu alındığı söz konusu ayet-lerde insanın kanma, kandırılma sonucu istikametini şaşırmasında rol oynayan etkenlerden bahsedilirken ğurūr, ğarūr kelimelerinin ve "ğrr" kökünden gelen diğer kelimelerin kullanıldığını görüyoruz. Ayetlerde ifadesini bulan hayat algısı ve insanın dünyaya geliş gayesindeki kırılmaların temelinde aynı manaya gelen bu kökle ifade edilmesi özellikle kayda değer bir husus olmalıdır.

Çalışmada bu konuyu seçmemiz, hayatımızı derinden ve çok yönlü etki-leyen gurur olgusunun açıklığa kavuşturulması zarûretiyle ilgilidir. Arap-ça'dan Türkçeye geçen ğurūr kelimesinin Türkçe yazı ve konuşma dilindeki kullanım hali de ayrı bir başlık altında kısaca ele alınarak uğradığı anlam deĝi-şikliği ve Türkçedeki kullanım hataları izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız öncesinde yaptığımız araştırmalarda bu konuya özel yapılmış bir çalışmaya rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. İlk dönem tefsir, lügat ve terminoloji kaynaklarından itibaren yaptığımız taramalarda ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında konuyu işlemeye ve anlaşılır bir üslûpla sunmaya gayret sarf ettik. Ayet meallerini oluştururken muhtelif kaynaklardan yararlandığımız için kaynakçada meal kaynağı vermenin uygun olmayacağını düşündük.

2. ĞURŪR KELİMESİ

2.1. Ğurūr Kelimesinin Etimolojik Yapısı ve Anlam Çerçevesi

Ĝrr kökünden gelen ğurūr kelimesi, lügat kaynaklarında *elbise ve deride meydana gelen kırılma, kıvrım- büküm* anlamındaki ğar (غَرَّ) müfredinin cem'i olarak değerlendirilir.¹ Bazı kaynaklarda ğar (غَرَّ) ile birlikte ğārr (غَارَّ)'ın da cem'i

¹ Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424/2002), 3/273; İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Du-

olduğu ve bâtil, boş şeyler anlamına geldiği belirtilir.² Bunların yanı sıra kelime, sülâsî mücerred birinci baktan ğarra (غَرَّ) fiilinin mastarı kabul edilerek *kandırma*, *aldatma*, ism-i mef'ûlu olan (مغرور) formu *kandırılan*, *aldatılan* kişi manalarında açıklanır.³ Mağrūr kelimesi, kendisi tarafından aldatılan anlamına da gelmektedir.⁴ Başka bir görüşte ğarın temelde, herhangi bir tesirle bir şeyde meydana gelen ve cehalet, aldanma, eksilme, kırılma gibi sonuçlara götüren gaflet anlamına geldiği belirtilir.⁵

Kökün çok sayıda değişik formlarda farklı manalar taşıyan türevinin olduğunu görüyoruz. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Tehlike, belirsizlik (*ğarar*), tehlikeye atmak (*tağrîr*) çok aldatan, şeytan, dünya (*ğarūr*), dünya (*ğarrāra*), gaflet, dalgınlık (*ğirra-ğarāra*) gâfil, dalgın, kuyu kazan (*ğār*), bir kimseyi zaaflarından yararlanarak aldatmak (*ğirra*), iş bilmeyen, tecrübesiz toy genç (*ğır-ğarîr*), namaz rükünlerindeki eksiklik, hafif uyku hâli, noksanlık, tarz-kalıp, kılıç ağzı, devede süt azalması, piyasalardaki darlık (*ğirār*), çuval (*ğirāra*), kap, uzun boylu balık (*ğirāra*), bir şeydeki belirgin iz, beyaz başlı siyah su kuşu (*ğur*), kefil, güzel ahlak (*ğarîr*), ayın ilk üç gecesi (*ğurar*), köle, cârîye, alındaki beyazlık, at alınıdaki bir dirhemden büyü beyazlık, sahip olunan en değerli şey (*ğurra*), her haliyle güven veren saygın kişi, bir şeyin en beyazı, çok sıcak gün

reyd, *Cemheretul'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987), 1/124; Sâhib b. Abbâd, *el-Muĥîṭfi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994), 4/510; İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mücmelü'l-Luğa*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 3/681; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1984), 2/767.

² Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Seriyy, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 4/263. İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrrem, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.), 5/3232-3233; Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, thk. Mektebetu tahkîki't-türâsi fî müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 449; Zebîdî, Muhammed Murtaâ el-Huseynî, *Tâcu'l-'Arûs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Kuveyt: Vezâretü'l-i'lâm fi'l-Kuveyt, 1993), 13/216.

³ İsfahânî, el-Müfredâtu fî ğarîbi'l-Kur'ân, er-Râgıb el-İsfahânî, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 358; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/3232; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîṭ*, 449; Zebîdî, 13/214; Ahmed Muhtâr Omer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra* (Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1429/2008), 2/1604.

⁴ Ahmed Muhtâr Omer, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra*, 2/1604.

⁵ Hasen el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire – Londra: Merkezü Neşr A sa r el-Allâme el-Mustafavî – Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

(*ağarr*), yer yüzeyindeki yarık, küçük nehir, deve otlatmak (*ğar*), hoş kokulu beyaz bitki türü, Medîne-i Münevvere (*ğarrā*), su yüzeyindeki kabarcıklar (*ğurrān*), cimri (*muğār*), kabile hanımefendisi (*ğurrā*), habeş tavuğu (*ğırğır*), ses, kaynama sesi, suyun boğazdaki gargara sesi (*ğarğara*) gibi kelimeler bu kökten türetilmiştir.⁶ Kelimelerin, kullanıldığı alana göre değişen manalarında kökün temeldeki kırılma anlamı ve buna bağlı sonuçlar arasında bir bağ olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda, ğurūr kelimesi; insanın, asılsız heveslerin oyununa gelmesi⁷, insanın mal, makam, şeytan ve benzeri şeyler tarafından aldatılması⁸, kişinin kendini beğenmesi, başkalarının her halini ve yaptığı her şeyi küçümsemesi ve değersiz görmesi⁹ gibi birbirine yakın manalarda açıklanmaktadır. Diğer taraftan, çoğunlukla ğ-r-r kökünün manasını izah sadedinde müteradifi olan aldatmak anlamındaki ħ-d-‘ kelimesi kullanılmaktadır.

Bu tariflerde öne çıkan ortak mananın, kişinin birtakım zaafı yüzünden normal halin dışına çıkması neticesinde maruz kaldığı aldanma, aldatılma olduğu, bunun da kelimenin kök anlamındaki kırılma, kıvrım-büklüm anlamıyla uyumlu düştüğü görülmektedir.

3. KUR'ÂN ÖNCESİ DÖNEMDE ĞURŪR KELİMESİ ve Ğ-R-R KÖKÜNÜN KULLANIMI

“Ğrr” kökünün, türevleriyle Câhiliye dönemi Arap şiirinde kullanıldığı görülmektedir. Muallakât şairlerinden Kinde kabilesine mensup İmruülkays b.

⁶ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/273-274; İbn Dureyd, *Cemheretul'l-Luğa*, 1/124; Sâhib b. Abbâd, *el-Muĥîtfi'l-Luğa* 4/510-511; İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa*, 3/681-682; Cevherî, *es-Şihâh*, 2/767-769; İbn Sîde, *el-Muĥkem ve'l-Muĥîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000; İsfahânî, *el-Müfredâtu fi ğarîbi'l-Kur'ân*, 358-359; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/3232-3237; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muĥîf*, 449-450; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Mışbâhu'l-munîr fi ğarîbi's-şerĥi'l-kebîr*, thk. Abdul'azîm eş-Şenâvî (Kahire: Dâru'l-maârif, ts.), 2/445; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 13/214-237; Ahmed Muh-târ Omer, *M'ucemu'l-Luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşıra*, 2/1604-1605.

⁷ Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum'a Dumeyriye-Süleyman Sâlim el-Hareş (Riyad: Dâru tayyibe, 1412.), 6/426.

⁸ Fîrûzâbâdî, *Beşâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdul'alîm et-Tahâvî (Kahire: Lecnetu İhyâ'it-türâsi'l-İslâmî, 1973), 129; Munâvî, *et-Tevkîf alâ muhimmâti't-teârif*, 201.

⁹ Mecmûa mine'l-müellifîn, *Mu'cemu muştalâhâti'l-'ulûmi's-şer'iyye*, 3/1176.

Hucr (öl. 544 m.) beyitlerinde *beyaz* (ğarrā), *beyazlar* (ğurrān) kelimelerini kullanmıştır.¹⁰ Yine muallakât şairlerinden Tağlib kabilesine mensup Amr b. Külsûm (öl. 578 m.) şiirinde *aldatıyor* (yağurru), *çok aldatan* (ğarūr) kelimelerini kullanmıştır.¹¹ Varaka b. Nevfel (öl. 592 m.) bir beytinde *sizi hiç kimse aldatmasın* (felâ yağrurküm ahad) ifadesine yer vermiştir.¹²

Ğurūr kelimesi kök ve türevlerinin Câhiliye dönemindeki taşıdığı anlamların Kur'ân'ın inişinden sonra da değişmediği, ayrıca Kur'ân'ın inişiyle birlikte anlam derinliği kazandığı anlaşılmaktadır.

4. KUR'ÂN'DA ĞURŪR KELİMESİ ve ĞRR KÖKÜNÜN DİĞER TÜREVLERİ

Kur'ân'da "ğrr" kökünün türevleri, ğurūr kelimesiyle birlikte, dokuzu Mekkî, dördü Medenî olmak üzere on dört sûrede yirmi yedi yerde geçer.¹³ Araştırmanın bundan sonraki bölümünde söz konusu ayetler belli bir tasnife göre ele alınıp ğurūr kelimesinin Kur'ân'daki yeri vuzûha kavuşturulmaya çalışılacaktır.

4.1. Ğurūr Formunun Yer Aldığı Ayetler

Ğurūr kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de beşi Mekkî, dördü Medenî olmak üzere toplam dokuz ayette geçmektedir. Bu ayetler, nüzul tertibine göre şöyledir:

1) "Böylece (şeytan) ikisini de hîle ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında edep yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara; ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi, diye seslendi." (el-A'râf, 7/22.) Ayetin öncesindeki iki ayette şeytanın, Âdem ile Havvâ'yı; melek olacakları, ya da cennette ebediyen kalacakları gibi özendirici sözlerle yasaklı ağacın meyvesini yemeleri konusunda kandırmaya çalıştığı anlatılmış ve bu ayetin ilk

¹⁰ İmruülkays b. Huçr, *Dîvânu İmruülkays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l- Meârif, 2009), 83, 296.

¹¹ Amr b. Ümmü Külsûm et-Tağlebî, *Dîvân*, thk. Eymen Meydan (Cidde: en-Nâdî'l-edebî es-sekâfî, 1992), 281.

¹² Gassân Azîz Huseyn, *Varaka b. Nevfel, asruh-hayâtuh-şi'ruh* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1423/2002), 132.

¹³ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.), 497.

cümlesi olan *fedellāhumā bi ğurūr* ifadesiyle şeytanın hedefine ulaştığı belirtilmiştir. Ayetteki ğurūr lafzı, tefsir kaynaklarında aldatma olarak açıklanmaktadır.¹⁴ Ayetin bütününe bakıldığında bu lafzın hileye dayalı bir aldatma olduğu açıkça görülmektedir.

2) "De ki: Allah'ı bırakıp da tapındığınız ve ona ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana bakalım, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar? Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var? Yahut biz onlara bir kitap vermişiz de onlar oradaki kesin bir delile mi dayanmaktalar? Doğrusu, o zalimlerin birbirlerine vaatleri aldatmacadan başka bir şey değildir." (Fâtır, 35/40) Buradaki ayetin son cümlesinde geçen ğurūr kelimesi tefsirlerde içi boş, aldatmaca, yalan, asılsız şey karşılıklarıyla açıklanmaktadır.¹⁵ Buna göre, zalim olarak vasıflandırılan müşriklerin birbirlerine olan vaatlerinin kendilerini avutmaktan, kandırmaktan öteye geçmeyen asılsız şeyler olduğu ifade edilmiştir. Bazı müfessirler ayetin son kısmını, müşrik seçkinlerinin alt tabakası olarak gördükleri kimselere; "Bu tanrılar sizleri Allah'a yaklaştıracak." şeklindeki telkinleri¹⁶ veya bizzat kendilerinin onlar için Allah'a şefaathane olacakları yolundaki vaatleri olarak yorumlamaktadır.¹⁷

3) "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini çağırınla ayart, atlıların ve piyadelerinle onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vaatte bulun. Zaten şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vaat etmez (el-İsrâ, 17/64). Müfessirlerin buradaki ğurūr kelimesini de içi boş, aldatmaca, yalan, asılsız şey manasında yorumladıkları görülmektedir.¹⁸

¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta (Beyrut: Dâru't-târîhi'l-Arabî, 1423/2002), 2/32; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 10/110; İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke & Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 5/1451.

¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/560; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 19/390; Beğavî, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, 6/426.

¹⁶ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerîyyâ. *el-Câmi'uli Ahkâmî'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006), 27/394.

¹⁷ Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Omer. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mahmud Ahmed el-Atraş (Beyrut: Dâru'r-reşîd Müessesetü'l-îmân, 2000), 3/124.

¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/540; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 14/666; Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2006), 8/319.

4) “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rableri dileyeydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak (el-En’âm, 6/112). Ayet metnindeki *zuhrufe’l-kaqli gurûran* ifadesini müfessirler; esasa dayanmayan, kandırma maksatlı ve dinleyenin ilgisini çekecek süslü, yaldızlı söz ve vaatlerle aldatma olarak açıklamaktadırlar.¹⁹ İbn Ebî Hâtim’e (öl. 327/939) göre bu yapıdaki kişiler, birbirlerini fitnede kendi tarafına çekmek için yaldızlı kelimelerle konuşma yöntemini kullanırlar.²⁰ Râzî (öl. 606/1519), bu aldatılma olayını ya tamamen cehaletten ya da cehaletten kaynaklanan bir durum olarak değerlendirir²¹.

5) “Rahman’a karşı size yardım edecek askerleriniz hani, kimler? Kâfirler ancak derin bir aldanış içindedirler.” (el-Mülk, 67/20) Ayet metninin sonundaki *gurûr* kelimesinin ne manaya geldiği sorulan İbn Abbas; bâtil yani boş, asılsız ve hakikatle ilgisi olmayan cevabını verir.²² Müfessirlerin de kelimeye burada aynı manayı verdiğini görüyoruz.²³

6) “Herkes ölümü tadacaktır. Yaptıklarınızın karşılığı sizlere eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete alınırsa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.” (Âl-i İmrân, 3/185) Buradaki *gurûr* kelimesi de müfessirlere göre, değersiz, geçici²⁴, boş şeylere özendirerek aldatan²⁵ manalarına gelmektedir. İbn Âşûr (öl. 1393/1973) önceki ayetlerle bağlamı dolayısıyla bu ayetle, Hz. Peygamber ve müminlere Uhud savaşında yaşananlarla ilgili teselli verildiğini ve görüşümüz

¹⁹ Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebu’n-Nîl (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîse, 1989), 327; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl-i ‘Âyi’l-Kur’ân*, 9/497; Mâturîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Er-tuğrul Boynukalın, muraca’a. Bekir Topaloğlu, 5/186.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Mekke & Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 4/1372.

²¹ Râzî, Muhammed er-Râzî Fahreddîn b. Allâme Zıyâeddîn Ömer, *Mefâtîhu’l-gayb* (Beirut-Lübnan: Dâru’l-fikr, 1401/1981), 13/163.

²² Merkezü’l-dirâsât ve’l-ma’lûmâtî’l-Kur’âniyye, *el-Medhal ilâ mevsûati’t-tefsîri’l-me’sûr* (Beirut: Dâr İbn Hazm, 1439/2017), 22/79.

²³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/392.

²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/320.

²⁵ Vâhidî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîru’l-Basît*, thk. Nûra bint Abdulazîz el-Versân (Riyad: Câmiatu İmam Muhammed b. Suûdel-İslâmiyye-İmâdetu’l-Bahsi’l-İlmî, 1430), 18/194; Kurtubî, *el-Câmi’uli Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/96.

alınsaydı savaşa çıkılmaz ve bunlar başa gelmezdi şeklindeki münafık iddialarının boşa çıkarıldığını belirtir.²⁶

7) "Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar: Allah ve Resûl'ünün vaatleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş diyorlardı." (el-Ahzâb, 33/12.) İslam âlimleri Hendek savaşı hazırlıkları sırasında geleceğe dâir fetih müjdeleri içeren bazı mucizelerin meydana geldiğini dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber bu müjdeleri duyurunca, savaşın şiddetli evrelerinde münafıklardan Muattib b. Kuşeyr; üzerimize gelen oklardan tuvalet ihtiyacımızı bile görmeye fırsat bulamazken Muhammed bize Yemen, İran ve Bizans'ın fethini vaat ediyor, vallahi bu bir aldatmacadır/ğurūr demiş ve ayet bunun üzerine inmiştir.²⁷

8) "Onlara durmadan vaat eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara vaatlerde bulunması aldatmadan başka bir şey değildir." (en-Nisâ, 120) Bu ayetteki ğurūr kelimesi de boş, bâtlı, hileli aldatma manalarına alınmaktadır.²⁸ Râzî, bu ayetin tefsirinde ğurūr'u; insanın bir şeyi faydalı ve tatlı zannetmesi, sonra o şeyin ne büyük bir belâ ve acı olduğunu anlaması olarak tanımlar ve dünya ahvâlinin de bütünüyle böyle olduğunu söyler.²⁹

9) "Dünya hayatı, aldanış metâından başka bir şey değildir." (el-Hadîd, 57/20) Tefsirlerde, ayetteki *metâ'u'l-ğurūr* ifadesiyle vurgulanan aldanışın, âhireti unutup sadece dünya için çalışan veya geçici yararlanmayı gözlerinde fazla büyütenlerle ilgili olduğu belirtilir.³⁰ Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767) buradaki ğurūr kelimesini, fânî olarak yorumlar ve manayı kısa bir süre yararlanan ve sonra terk edilen metâ olarak açıklar.³¹

Ğurūr kelimesinin geçtiği ayetlerin bütününe ve müfessirlerin görüşlerine bakıldığında kelimedede öne çıkan mananın aldatma, aldanma olduğu görülmektedir. Bu da Kur'an'ın ğurur kelimesine lügat ve ıstılah anlamı dışında başka bir anlam yüklediğini göstermektedir.

²⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1984), 21/283; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 1430), 18/194.

²⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/478.

²⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/408.

²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 11/51.

³⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 21/302; İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib b. Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l- kütübî'l-ilmîyye, 1422/2001), 8/235.

³¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/243.

4.2. Ğarūr Kelimesinin Yer Aldığı Ayetler

Ğarūr (غَرُور) kelimesi, fa‘ul vezninde mübâlağalı ism-i fâil olup, çok aldatan manasına gelmektedir.³² Yer aldığı ayetlerde farklı anlamlar taşıdığı için çalışmamızda ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun bulduk. Kelime, Kur‘ân-ı Kerîm’de ikisi Mekkî, biri Medenî olmak üzere toplam üç ayette geçmektedir. Ayetleri, buldukları sûrelerin nüzul tertibine göre şöyle sıralayabiliriz:

1) “Ey insanlar! Allah’ın va’di hakır; dünya hayatı sakın sizleri aldatmasın, o çok aldatan da/ğarūr sizleri sakın Allah ile kandırmasın.” (el-Fâtır, 35/5) Müfessirler, ayetteki *çok aldatan* ifadesiyle kastedilenin; daima saptırma, aldatma peşinde olduğu gerçeğiyle ilişkilendirerek şeytan olduğunu ifade ederler.³³ İbn Âşûr ayetin, biri cazibeli görüntülere kapılarak kendi kendini aldatmak, diğeri şeytan tarafından aldatılmak şeklinde iki türlü aldanma halini içerdiğini, ikincisinin daha tehlikeli olduğunu belirtir.³⁴ Şeytanın Allah ile aldatmasını müfessirler; muhatap müşrik kitlenin seçkin insanlar olmaları dolayısıyla Allah’ın onları sorgulamayacağı yolundaki aldatan vesveseleri ve Allah adına asılsız vaatleri şeklinde yorumlamaktadır.³⁵

2) “Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evladından fayda göremeyeceği, evladın da babasından hiçbir fayda göremeyeceği bir günden korkun. Allah’ın vaadi hakır. Sakın dünya hayatı sizleri aldatmasın; o çok aldatan da sizleri sakın Allah ile kandırmasın.” (Lokman, 31/33) Bu ayetteki çok aldatan anlamına gelen *ğarūr* kelimesi, şeytan, dünya, insan ve insanı aldatan her şey olarak açıklanıyor.³⁶ Kurtubî (öl. 671/1273), bütün işi insanı sonu gelmez hayallerle avutmak, ahiretini unutturmaya çabalamak olduğu için kastedilenin şeytan olduğunu söyler.³⁷ Râzî’ye göre kastedilen öncelikle dünyadır, emredilen de onun cazibeli ahvâline kapılmamalarıdır ve nefis-i emmâre ile

³² Ahmed Muhtâr Omer, *Mu‘cemu’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âşıra*, 2/1606.

³³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/552; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl-i ‘Âyi’l-Kur‘ân*, 19/330; İbn Atıyye, *el-Muħarrerü’l-vecz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, 7/203.

³⁴ İbnÂşûr, *et-Tahrîrve’t-Tenvîr*, 22/257.

³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl-i ‘Âyi’l-Kur‘ân*, 19/330; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 17/346.

³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/440; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl-i ‘Âyi’l-Kur‘ân*, 18/582.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 16/496.

şeytanın; "bu hayatın tadını çıkarmaya bakın, tövbe edersiniz, Allah ahiretinizi de böyle yapar" şeklindeki aldatmasına gelmemeleridir.³⁸

3) "Münafıklar onlara; bizler sizlerle beraber değil miydik diye seslenirler. Onlar; evet, öyleydi, ama sizler kendinizi fitneye düşürdünüz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz, Allah'ın emri (ölüm) gelinceye kadar boş ümitler, arzular sizleri aldattı ve o çok aldatan da sizleri Allah ile kandırdı." Bu ayetteki çok aldatan anlamına gelen ğarūr kelimesinin, önceki iki ayette olduğu gibi şeytan ve dünya manalarında açıklandığını görüyoruz.³⁹ Zeccâc (öl. 311/924), ğār kelimesinin az veya çok aldatan için kullanılabileceğini, ama ğarūr'un az aldatan için kullanılmayacağını söyler.⁴⁰ Şinkîti (öl. 1913), ayette şeytanın ğarūr kelimesiyle tabir edilmesini, onun türlü telkinlerle insanları devamlı kandırma çabalarına bağlar.⁴¹ Şinkîti ayrıca, Allah ile aldatmadan muradın ne olduğunu aynı ayetin baş kısmının açıkladığını, bunun da şeytanın, Allah'ın öldükten sonra tekrar diriltme vaadinin gerçekleşmeyeceği şeklindeki telkini olduğunu belirtir.⁴²

Bu üç ayetteki çok aldatan manasına gelen ğarūr kelimesinin faū'l vezninde ma'rife bir isim olarak yer alması, böyle bir işi ancak şeytan gibi aldatmada usta birinin yapabileceğini göstermektedir. Kelimenin ifade ettiği mana ve müfessirlerin yorumları da bu düşüncüyü desteklemektedir. Ayrıca, Allah ile aldatmanın tehlikeli sonuçlara yol açan bir eylem olduğunu, bunun da kişinin dünyanın ve nefsin oyununa gelmesi veya şeytanın türlü şekillerdeki saptırma oyunlarının neticesi olarak gerçekleştiği söylenebilir.

³⁸ Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 25/165.

³⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/240; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 22/406; Mâverdî, Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. Esseyyid b. Abdulsûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîye, ts.), 5/476.

⁴⁰ Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Seriyy, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. AbdulcelîlAbduhŞelebî (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb,1988), 5/125.

⁴¹ Şinkîti, Muhammedü'l-Emin, b. Muhammed, *Eđvâu'l-Beyân fi îdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, nşr. Vakfu müesseseti Süleyman b. Abdilazîz er-Râcihî el-hayriyye (Cidde: Dâru âlemi'l-fevâid, ts.), 7/867.

⁴² Şinkîti, *Eđvâu'l-Beyân fi îdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, 7/868.

5. Ğ-R-R KÖKÜNDEN GELEN DİĞER KELİMELERİN GEÇTİĞİ AYETLER

5.1. Dünya Hayatıyla İlgili Ayetler

Çalışmamızın bu kısmında, öncelikle konu birliği bakımından ağırlıkta olan ayetleri bir arada ele almayı uygun buluyoruz. Dünya hayatıyla ilgili olan bu ayetleri yer aldıkları sûrelerin nüzul tertibine göre şöyle sıralayabiliriz:

1) “Bu azap, ayetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizleri aldatmış olması sebebiyledir. O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazaretleri de kabul edilmez.” (el-Câsiye, 45/35) Müfessirlere göre dünya hayatının aldatması, cazibeli görüntüsüyle insanlara ahireti yok sayma derecesinde unutturması veya tamamen inkâra sürüklemesi anlamına gelir.⁴³ İbn Âşûr, ayette aldatma eyleminin hayata isnadını, hayatın aldatma-aldanma yol ve sebeplerini en geniş çerçevede içinde barındırmasına bağlar ve bunu mecazi bir anlam olarak yorumlar.⁴⁴

2) “Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen, dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak.” (el-En’âm, 6/70) Mâverdî’ye (öl. 450/1058) göre dünya hayatının aldatması, ya kişinin arzularının yerine gelmesiyle hayatın aldatması, ya da böyle bir hayata özendiren dünyanın aldatması şeklinde anlaşılır.⁴⁵ İbn Atıyye (öl. 541/1147) kuş, ağzındaki azıkla yavrusunun ağzını doldurdu manasındaki *ğarra’t-tâîru ferhahû* örneğini vererek ayetteki *ğarrathumu’l-hayâti’d-dunyâ* ifadesini, dünya onların ağzlarını doldurdu ve doyurdu şeklinde yorumlar.⁴⁶

3) “(...) Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.” (el-En’âm, 6/130) Mâverdî, buradaki dünya hayatının aldatmasını; dünya hayatının cazibeli haliyle aldatması, ya da üstünlük arzularıyla aldatması veya fırsatların tanınmasıyla aldatması şeklinde anlamak gerektiğini ifade eder.⁴⁷ Bazı müfessirlerce, ayetteki “dünya hayatının aldattığı” ifadesi kâfirlerin, içinde buldukları küfür halinin akılla bağdaşmayan kötü bir

⁴³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîl-i ‘Âyi’l-Kur’ân*, 21/109; Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/173; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu’l-‘akli’s-Selîm ilâ mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ’ (Riyad: Mektebetu’r-Riyadî’l-hadîse, ts.), 5/119.

⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve’l-Tenvîr*, 25/376.

⁴⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, 2/130.

⁴⁶ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, 3/387.

⁴⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, 2/171.

aldanma olduğu anlamında güçlü bir kınama içerdiği gibi, dünya hayatının ağızlarını doldurup doyurdukları manasına da gelir⁴⁸ şeklinde yorumlanmaktadır.

4) "Onlar ki, dinlerini eğlence ve oyun edindiler ve dünya hayatı onları aldattı. Onlar bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unutturuz." (el-A'râf, 7/51) Mâturîdî (öl. 333/944) aldatmanın dünya hayatına izafe edilmesini hayatın aldatan etkenlerle dolu oluşuna bağlar.⁴⁹ Râzî, bu ayetin tefsirinde, dünya hayatının aldatması ifadesinin mecazî olduğunu, gerçekte aldatanın hayatın içinde yaşananlar olduğunu, insanın mal-mülk, makam peşine düşmek, daha müreffeh ve daha uzun yaşamak gibi doymak bilmez hırslara kapılarak dini bırakıp büsbütün dünyaya daldığını ve bütün bunların insanı oyuna getirip aldattığını ifade eder.⁵⁰

5) "Sakin dünya hayatı sizleri aldatmasın, o çok aldatan da sizleri Allah ile kandırmasın." (Lokmân, 31/33) Bu ayet ğarûr lafzı dolayısıyla yukarıda geçtiği için burada son kısmına yer verdik. Mâturîdî, bir önceki ayetle ilgili yorumuna ilaveten bu ayetteki aldatmanın cazibeli görüntüsüyle doğrudan dünya tarafından olabileceği manasının da anlaşılabilirliğini ifade eder.⁵¹ Mâverdî'ye göre bu ayetteki dünya hayatı aldatması; intikamın geciktirilmesi sizleri yanıltmasın ve mal-mülk sizleri İslâm'a karşı aldatmasın şeklinde iki türlü yorumlanabilir.⁵²

6) "Ey insanlar! Allah'ın vaadi hakıdır; Dünya hayatı sakın sizleri aldatmasın, o çok aldatan da sizleri sakın Allah ile kandırmasın." (Fâtır, 35/5) Taberî (öl. 310/923) buradaki dünya hayatının aldatmasından maksadın, insanların içinde buldukları zenginliğe ve kendilerince seçkin konumlarına aldanmalarıdır.⁵³ İbn Âşûr'a göre ayette aldatmanın dünya hayatına isnadı, fiilin sebebine isnadı kabilinden mecazî bir ifade olup, insanı asıl aldatan, dünya hayatının cazibesine kapılan kendisidir.⁵⁴

⁴⁸ İbnAtıyye, *el-Muĥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, 3/463; Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, 4/226.

⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Ķur'ân*, thk. Ertuĝrul Boynukalın, 5/99.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, 24/99.

⁵¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Ķur'ân*, thk. Ali Haydar Ulusoy, 11/257;

⁵² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, 4/349.

⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Ķur'ân*, 19/331.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 22/258.

5.2. Genel Konulardaki Ayetler

Bu ayetleri, yer aldıkları sûrelerin nüzul tertibine göre şöyle sıralayabiliriz:

1) “Ey insan! Kerîm Rabbinle ilgili seni ne yanıltıp aldattı?” (el-İnfitâr, 82/6) Mukâtil b. Süleyman bu ayetin; şaşı gözlü, zorba Eşed b. Kilde'nin; “Eğer cennet kapısının kulpunu bir yakalarsam, onu kuvvetle tutup pek çok insanın oraya girmesini sağlayacağım” sözleri üzerine nazil olduğunu, bu sözüyle şeytanın oyununa geldiğini ve Mekke'nin fethedildiği gün öldürüldüğünü söyler.⁵⁵ İbn Ebî Hâtim; bu ayeti okuyan Hz. Ömer'in; “vallâhi onu cehaleti aldattı” dediğini zikreder.⁵⁶

2) “Kâfirlerden başkası Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girmez. Onların beldeler arasında dolaşmaları seni aldatmasın.” (Mü'min, 40/4) Tefsirlerde, buradaki hitabın Hz. Peygamberin şahsında dönemin sıkıntılı şartlarında yaşayan mü'minlere yönelik olduğu, Mekke müşrikleri kastedilerek kâfirlerin refah içinde ve rahatça beldeler arasında dolaşmaları, seyahat veya ticaret için değişik bölgelere gidip gelmeleri sizleri yanıltıp aldatmasın uyarısında bulunduğu ifade edilir.⁵⁷

3) “O sıra münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar; bunları, dinleri aldattı diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a tevekkül ederse (bilir ki) O Azîz ve Hakîmdir.” (Enfâl, 8/49) Abdurrezzâk (öl. 211/826-27) bu kişilerin Bedir savaşına katılmayan bir münafıklar grubu olduğunu söylerken, diğer taraftan Kelbî'nin; bunların İslâm'ı kabul ettikleri halde müşrikler safında Bedir savaşına katılan bir grubun, müminlerin sayıca azlığını görünce bu sözü söylediklerini belirtir.⁵⁸ Ayette sözü edilen kalplerdeki hastalıktan murâdın küfür olduğunu belirten Mukâtil b. Süleyman, bu âyetin, hicret etmeyip Mekke'de müşriklerle birlikte yaşamaya devam eden bir grup Müslümanın müşrikler safında katıldıkları Bedir savaşında müminleri sayıca az görmeleri üzerine dinlerinde şüpheye düştüklerini ve Hz. Peygamberin ashâbını kastederek, dinlerinin onları aldattığı şeklindeki sözleri üzerine bu âyetin indiğini söyler.⁵⁹ Taberî'ye göre

⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/613.

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 10/3408.

⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/705; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 20/280; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mürteza Bedir, 13/10.

⁵⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1989. 1/260-261.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/120-121.

bunlar, müşrikler arasında İslâm'a yakınlık duyan, ama tam olarak gönüllerinde hissetmeyen ve müşriklerin yanında katıldıkları Bedir savaşında müminlerin sayıca az olduğunu görmeleri üzerine bu sözü söyleyen bir gruptur.⁶⁰ Mâverdî, İbn Abbas ve Mücâhid'e dayandırarak aynı yorumda bulunurken, ayrıca Hasan-ı Basrî'nin görüşüne yer vererek bunların doğrudan müşrikler olabileceğini de söyler.⁶¹

4) “Münâfıklar onlara; bizler sizlerle beraber değil miydik, diye seslenirler. Onlar; evet, öyleydi, ama sizler kendinizi fitneye düşürdünüz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz, Allah'ın emri (ölüm) gelinceye kadar boş ümitler, arzular sizleri aldattı ve o çok aldatan da sizleri Allah ile kandırdı.” (el-Hadîd, 57/14) Ayette ifade edilen aldatan boş ümitlerin, arzuların tefsirlerde; “Menfaat beklentileri, Hz. Peygamberin yakında ölebileceği veya herhangi bir şekilde ortadan kaldırılabileceği, böylece İslâm'dan kurtulup rahatlayacakları”⁶² şeklinde açıklandığını görüyoruz. Bunların şeytan, dünya, mağfîret ümidi veya bugün-yarın manalarına geldiği de ifade edilir.⁶³ Başka bir yoruma göre müşriklerin, müminlerin başına türlü felâketlerin gelmesi beklentileridir.⁶⁴

5) “Onların bu tutumu; sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak demelerinden ötürüdür. Uydura geldikleri yalanlar dinleri hakkında kendilerini aldatmıştır.” (Âl-i İmrân, 3/24) Müfessirlere göre Yahudilerin; cehennemde ancak, atalarının buzağıya tapma süresi olan kırk gün azap görecekleri veya kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri oldukları iddiaları üzerine, Allah bunun kendilerini aldatan bir iftira olduğunu bildirmektedir.⁶⁵

6) “Kâfirlerin beldelerde dolaşmaları sakın sizleri aldatmasın.” (Âl-i İmrân, 3/196) Ayetin müşrik Araplar hakkında indiğini belirten Mukâtil b. Süleyman, buradaki hitabın Hz. Peygambere olduğunu, bir sonraki ayette de ifade edildiği gibi onların belde belde dolaşıp kazandıkları malların gerçekte pek de değerli olmadığı, onların ahiretteki yerlerinin cehennem, müminlerin ise cennet

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'an*, 11/227.

⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/325-326.

⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/240; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 14/349-350.

⁶³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/475.

⁶⁴ Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Seriyy, *Me'ânî'l-Kur'an ve i'râbuh*, 5/124.

⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/269; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'an*, 5/297; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'an ve i'râbuh*, 1/392.

olacağı yorumunda bulunur.⁶⁶ Aynı yorumda bulunan Taberî, Hz. Peygamber'in böyle bir konuda aldatılması mümkün olmadığından gerçekte bu hitabın bütün müminlere olduğunu belirtir.⁶⁷ Müfessirlerin bu minval üzere görüş beyan ettikleri görülürken, Ferrâ (öl. 207/822), ayetteki kâfirlerden murâdın Yahudi tâcirler olduğu⁶⁸, Zeccâc da hitabın Hz. Peygamber'e ve herkese olduğunu ifade ederler.⁶⁹ Mâverdî'nin yorumu da şöyledir: "Peygamber (s.a.v.)'in aldanması câiz görülmediğine göre, böyle bir hitaba nasıl muhatap olduğu sorusu akla gelebilir. Bunun iki türlü cevabı vardır: 1) Allah Teâla te'dîp ve tahzîr için O'na bu hitapta bulunmuştur. 2) Bu hitap, hitabı duyan herkesedir. Allah, sanki: ey duyan-işiten herkes; kâfirlerin belde belde dolaşmaları sizleri yanıltıp aldatmasın. Dolaşma maksatlarıyla ilgili iki görüş vardır: 1) Dolaştıkları belde-lerin nimetlerinden yararlanmak, 2) Günahlarının cezası henüz verilmemişken hayatın tadını çıkarmak."⁷⁰ Mâverdî'nin yorumunun daha kapsayıcı ve diğer yorumları tamamlayıcı mahiyette olduğu görülüyor.

6. HADİS-İ ŞERİFLERDE ĞURÛR KELİMESİ ve Ğ-R-R KÖKÜ TÜREVLERİ

Ğurûr kelimesiyle birlikte "ğrr" kökünün değişik formlarda ve aynı anlam çerçevesinde hadislerde de yer aldığı görülmektedir. Ebu Ca'fer'in rivayetinde Peygamber (s.a.v): " İman kalbe girdiğinde, kalp ona açılır, genişler." buyurdu, ardından: " Allah kimi hidayete erdirmek isterse göğsünü İslâm'a açar (el-En'âm/125)" ayetini okudu. Bu nasıl anlaşılır, belirtisi var mıdır yâ Resûlallah? sorusu üzerine: " Evet vardır; ebediyet yurduna yönelmek ve ğurûr (aldatma-kandırma) yurdundan uzaklaşmak ve ölümle buluşmadan önce ölüm için hazırlanmaktır." buyurdu. ⁷¹ Ebu Ca'fer'in başka bir rivayetine göre Hz. Peygamber: "Ebediyet yurdunu tasdik eden birinin ğurûr (aldatma-kandırma)

⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/325.

⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân*, 6/325.

⁶⁸ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 1/251.

⁶⁹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbu*, 1/500.

⁷⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/444.

⁷¹ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Muşannef*, thk. Hamed b. Abdullah el-Cum'a – Muhammed b. İbrahim el-Lahyedân (Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1425/2004), 12/156. "Kitâbu'z-zühd" 8 (no: 35317); Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2002), 4/346, "Kitâbu'r-rikkâk" 20 (7863).

yurdu için koşuşturması ne şaşılacak bir durum!" buyurmuştur.⁷² Bu hadislerde yer alan ğurūr kelimesinin, ayetlerde geçen ğurūr kelimesiyle aynı mâna kapsamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Semüre b. Cündüb'ün rivayetine göre Hz. Peygamber imsak vaktiyle ilgili olarak: " Fecir iyice belli olmadıkça sakın Bilâl'in ezanı ve şu ağartı sizleri aldatmasın."⁷³ derken, sakın sizleri aldatmasın ifadesini *lâ yeğurrannekum* olarak kullanmıştır. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre: "Namazda ve selamda noksanlık olmaz."⁷⁴ buyurmuş ve *noksanlığı* ğırār kelimesiyle ifade etmiştir. Câbir'in rivayet ettiği başka bir hadiste de: "Ümmetimin alınları (kıyamet gününde) abdestlerinden kalan izle ak olacaktır."⁷⁵ buyurulmakta ve hadisteki *aklık/ğur* kelimesiyle ifade edilmektedir. Ğurūr kelimesi ve ğar kökünden gelen kelimelerin, Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de aynı anlam çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde edilen örneklerle vuzûha kavuşturmaya çalıştığımız ğurūr kelimesinin ve "ğrr" kökünden gelen diğer kelimelerin, Câhiliye döneminden İslam dönemine anlam kaybı veya kaymasına uğramadıkları, Kur'ân'ın inişiyle birlikte anlam derinliği kazandıkları anlaşılmaktadır. Kelimenin, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde mâzi, muzâri, masdar ve mübâlağalı ism-i fâil gibi farklı formlarda geçtiğini görüyoruz.

7. ĞURŪR KELİMESİNİN TÜRKÇE'DE KULLANIMI

Ğurūr kelimesi, Türkçe'ye gurur şeklinde geçmiş olup konuşma ve yazı dilinde bu şekliyle kullanılmaktadır. Çalışmanın sonunda bu hususu ayrı bir başlık altında kısaca ele almanın uygun olacağını düşündük. Arapça'daki ğurūr kelimesiyle yapı benzerliğini koruyan kelime Türkçe lügatlerde; boş ve beyhûde şeylere güvenip aldanma⁷⁶, kurulma, mağrurluk⁷⁷, kendini beğenme,

⁷² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 12/166. "Kitâbu'z-zühd" 8 (no: 35366).

⁷³ Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Şahiḥ-u Müslim*, hz. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Riyad: Dâru's-selâm 1421/2000), "Kitâbu's-Şıyâm" 8 (no: 1094).

⁷⁴ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, murâcaa: Sâlih b. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrahim Âlu's-şeyh (Riyad: Dâru's-selâm li'n-neşr, 1420/1999), 171 (no: 928).

⁷⁵ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, thk. Tarık b. Avadullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1415/1995), 8/144 (No: 8222).

⁷⁶ Sâmî, Şemseddin, "Gurur" *Kâmûs-ı Türkî*, Dersâdet 1317/1899, Tıpkıbs. (İstanbul: Çağrı yayınları1978), 965.

kibir, kurum, övünme, onur, şeref⁷⁸ gibi manalarda açıklanmaktadır. Buradaki tanımlardan Arapça'daki *ğurūr* kelimesinden mana izleri taşıdığı söylenebilirse de kelimenin, Türkçe konuşma ve yazı dilinde yerine göre kibir, daha çok da övünme, onur, şeref gibi manalarda kullanıldığı görülmektedir.

Burada belirtilmesinde yarar gördüğümüz bir husus şudur: Kelimenin günümüzdeki kullanımlarında görülen "gururum var" yerine, "şerefim, haysiyetim var", "gurur duyuyorum" yerine, "övünç duyuyorum" veya "iftihâr ediyorum" gibi ifade kalıplarının tercih edilmesi, kanaatimizce daha uygun düşecektir.

8. SONUÇ

Çalışmada öncelikle, Kur'ân'daki *ğurūr* kelimesi ve "ğrr" kökünden gelen diğer kelimelerin Câhiliye dönemi Arap şiirinde de kullanıldığı ve Kur'ân'ın inişiyle birlikte bu kelimelerin anlam çerçevesinin genişlediği tespit edilmiştir. Bunlara ilaveten kök ve türevlerinin hadislerde nasıl kullanıldığına ve anlam farkı taşıyıp taşımadıklarına bakılmış, muhtelif formlarda kullanılan kelimelerin çalışmada belirlenen anlamları desteklediği görülmüştür. Lügat, tefsir ve terminoloji kaynaklarında yapılan birbirine yakın tanım ve açıklamalarda öne çıkan ortak mananın; kişinin bir takım zaafı yüzünden normal halin dışına çıkması sonucu maruz kaldığı aldatma, aldatılma olduğu, bunun da kelimenin kökündeki kırılma, kıvrım-büklüm anlamıyla uyumlu düştüğü anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın farklı sûrelerindeki ayetlerde geçen kök ve türevlerinin genel ifadesiyle aldatma, aldatma anlamında kullanıldığı ancak, ayetlerin kendi bütünlüğü, bağlamı ve nüzul sebebine bağlı olarak aldatma ve aldanmanın sebep ve sonuçları itibarıyla anlam incelikleri içerdiği görülmüştür. Ayetlere bakıldığında aldanma sebeplerinin başında, dünya hayatının câzibesini, mal-mülk, makam-mevki, boş hayâller-hevesler, şeytan iğvâsı gibi etkenlerin geldiğini, güdülen gaye ve hedefin de insana Allah'ı ve ahireti unutturmak olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁷ Nâci, Muallim, "Gurur" *Lüğat-ı Nâci*, nşr. Kırkor, y.y., b.y, ts. Tıpkıbs. Çağrı Yayınları (İstanbul 1978) 549.

⁷⁸ Eren, Hasan vd., "Gurur" *Türkçe Sözlük*, A-J, Yeni baskı (Anakara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.), 1/578.

Gurur kelimesinin Türkçede de belli ifade kalıpları içinde kullanıldığı bilinmektedir. Çalışmada, Türk diline yerleşmiş olan bu kelimenin yapı benzerliğini koruduğu halde zamanla anlam değişikliğine uğrayarak övünme, onur, şeref, büyüklenme gibi manalar da kullanıldığına dikkat çekilmiş ve doğru kullanma şekillerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Abdulgâfi, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Ķur'âni'l-Kerim. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. Tefsîru'l-Ķur'ân.thk. Mustafa Muslim Muhammed. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Ahmed Muhtâr Omer. Mu'cemu'l-Luĝati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âşıra. Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1429/2008.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. Rûhu'l-Ma'ânî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Amr b. Ümmü Külsûm et-Taĝlebî, Dîvân. thk. Eymen Meydan. Cidde: en-Nâdî'l-edebî es-sekâfi, 1992.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Askerî, el-Furûĝu'l-Luĝaviyye, thk. Muhammed İbrahîm Selîm, Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Seĝâfe, 1997.
- Beĝavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beĝavî. Ma'âlimu't-Tenzîl. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum'a Dumeyriye-Süleyman Sâlim el-Hareş. Riyad: Dârutayyibe, 1412.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Omer. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-te'vîl.Thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, MahmudAhmed el-Atraş. Beyrut: Dâru'r- reşîd Müessesetü'l-îmân, 2000.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. es-Şihâh. thk. Ahmed Abdulĝafur Attâr. Beyrut: Dâru'l-ilmîlî'l-melâyîn, 1984.
- Curcânî, Seyyid Şerîf el-Curcânî. Mu'cemu't-ta'rifât. thk. Muhammed Sddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-fazîle, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. Sünenü Ebî Dâvûd. murâcaa: Sâlih b. Abdulazîz b. Muhammed b. İbrahi Âlu's-şeyh. Riyad: Dâru's-selâm li'n-neşr, 1420/1999.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelusî. el-Baĝru'l-Muĝîth.thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1993.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî. İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm. thk. Abdulkâdir AhmedAtâ. Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-hadîse, ts.
- Eren, Hasan vd., "Sa'y" Türkçe Sözlük 2 K-Z. Anakara: Türk Dil KurumuYayınları, 1988.

- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. Tehzîbu'l-Luğa. thk. Abdusselâm Muhammed Hârun - Muhammed Ali en-Neccar. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-âimme li't-te'lîf ve'l-enbâ' ve'n-Neşr-ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1964.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. Me'âni'l-Şur'ân. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1983.
- Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed. Kitâbu'l-'Ayn. thk. Dr. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1424/2002.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. el-Şâmûsu'l-Muḥîṭ. thk. Mektebetu Tahkîki't-Türâs fî müesseseti'r-Risâle, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Beşâiru zevi't-temyîz fî leṭâifi'l-Kitâbi'l-Azîz, thk. Abdul'alîm et-Tahâvî (Kahire: Lecnetu İhyâ'î't-türâsi'l-İslâmî, 1973).
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî. İhyâ'ulûmi'd-dîn. Kahire: Mektebetu ve matbaatu Muhammed Ali Sabîh ve evlâduh. ts.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hâkim en-Nisâbûrî. el-Müstedrek. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1422/2002.
- Hasen el-Mustafavî, et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Şur'âni'l-Kerîm, Kahire – Londra: Merkezu Neşr Aşar el-Allâme el-Mustafavî – Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. et-Taḥrîr ve't-Tenvîr. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Atıyye el-Endülûsî. el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l- kütübü'l-ilmiyye, 2. Basım. 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtim, Tefsîru'l-Şur'âni'l-'Azîm. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Mekke& Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim. el-Muşannef. thk. Hamed b. Abdullâh el-Cum'a – Muhammed b. İbrahim el-Lahyedân. Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1425/2004.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. Zâdu'l-Mesîr fî'l-İlmi't- Tefsîr. Beyrut -Dımaşq: Mektebetu'l-İslâmî, 3. Basım. 1984.
- İbn Dureyd, EbûBekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd. Cemheretü'l-Luğa. thk. Remzî Munîr Be'albekî. Beyrut: Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, Mücmelü'l-Luğa. thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.
- İbn Kesîr, İsmail b. Omer. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru tayyibe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükrem. Lisânu'l-'Arab, thk. Abdullâh Aliyyu'l-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullâh -Hâşim Muhammed eş-Şâzelî. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Me'arif, ts.

- İbn Sîde, el-Muḥkemve'l-Muḥîtu'l-A'zam. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İsfahânî, er-Râğıb el-İsfahânî. el-Müfredâtu fî ğarîbi'l-Ḳur'ân. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zekerıyyâ. el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî. Te'vîlâtü'l Ḳur'ân. thk. Halil İbrahim Kaçar. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî. en-Nüket ve'l-'Uyûn. thk. Esseyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Munâvî, Abdurraûf b. el-Munâvî. et-Tevkîf'âlâ muhimmâtî't-teâ'rîf. thk. Abdulhamîd Sâlih Hamdân. Kahire: Âlemu'l-kütüb, 1410/1990.
- Merkezî'd-dirâsât ve'l-ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye. el-Medḡal ilâ mevsûatî't-tefsîri'l-me'sûr. 24 cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1439/2017.
- Muallim Nâci. "Sa'y". Lüğat-ı Nâci. nşr. Kirkor. y.y., b.y. ts. Tıpkıbs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Mücâhid b. Cebr. Tefsîru Mücâhid. thk. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Nîl. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmîel-Hadîse, 1989.
- Mukâtil b. Süleyman. Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. thk. Abdullah Mahmud Şahâta. 5 cilt. Beyrut: Dâru't-târîhi'l-Arabî, 2. Basım. 1423/2002.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. Şahîḡ-u Müslim. hz. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Riyad: Dâru's-selâm, 1421/2000.
- Râzî, Muhammed er-Râzî Fahreddîn b. Allâme Zıyâeddîn Omer. Mefâtîḡu'l-ğayb. 32 cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- Sâhib b. Abbâd. el-Muḡîffî'l-Luğâ. thk. Muhammed Hasen Âl Yâsîn. 11 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- Süfyân es-Sevrî. Tefsîru's-Sevrî. tsh. Ebu Ca'fer Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Şemseddîn Sâmi. "Sa'y" Kâmûs-ı Türkî. Dersâdet. 1317/1899. Tıpkıbs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Şinkîfî, Muhammedü'l-Emin, b. Muhammed. Eḡvâu'l-Beyân fî îḡâhi'l-Ḳur'âni bi'l-Ḳur'ân. nşr. Vakfu müesseseti Süleyman b. Abdilazîz er-Râciḡ el-hayriyye. 9 cilt. Cidde: Dâru âlemi'l-fevâid, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. el-Mu'cemü'l-evsaḡ. thk. Tarık b. Avadullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîl-i 'Âyi'l-Kur'ân. Thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 25 cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. et-Tefsîru'l-Basîf. thk. Nûra bint Abdulazîz el-Versân. 25 cilt. Riyad: Câmiatu İmam Muhammed b. Suûdel-islâmiyye-İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430.
- Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî. Tâcu'l-'Arûs. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 40 cilt. Kuveyt: Vezâretu'l-i'lâmî'l-Kuveyt, 1993.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Seriyy. Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 4 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988.